

A KISHEGYESI KERÁMIA-MŰVÉSZTELEP TÖRTÉNETE

B E L A D U R A N C I

Amióta az ember megszelídítette, szolgálatába állította a tüzet, azóta állandóan fellelhetjük művészetének agyagba égetett jegyeit is. A kerámia évszázadokon át kettős szerepet töltött be az ember életében: egyrészt használati tárgy, másrészt művészi alkotás volt: néprajzi tárgyként a kézművesek, műalkotásként pedig a művészek keze nyomát őrzi. Minden gyermek – aki nem az aszfalt és beton civilizációs-„áldásai” között született megcsodálja saját ujjainak sarat formáló, titokzatos hatalmát. A kezdet kezdetén a gyermekhez hasonlóan az ember is az agyagot formálva juttatta el a jövőbe üzenetét.

Az agyagba égetett művészi jelek kimeríthetetlen kincstárából ezúttal a modern kerámiával foglalkozunk, pontosabban vajdasági jelenlétével a századfordulón és ma, immár az újabb századvéghez közeledve.

A néprajzi színgazdagságból, a gölöncsérek ősi tapasztalatából, a technológiai fejlődéssel és a művészek alkotói nyugalanságából a századfordulón megszületett a szintézis eszméje, ami az építészetben a Zsolnay-kerámia sokrétű alkalmazásában nyilvánult meg. A szabadkai városháza és a Raichle-palota az építészet és az iparművészet szintézisét példázza; nemzetközi rangú műemlékké vált. Mellettük azonban a vajdasági piacokon és vásárokon jelen voltak a gölöncsérek is, emlékeztetve arra, hogy messze földön híresek például a temerini fazekasmesterek is.

A múlt gölöncsérei és a jövő keramikusai, Temerin és Szabadka között feleúton találjuk Kishegyest. Nincs különösebb okunk említeni ezt az ősi pusztát s a Krivaja folyócska mellett, a Telesckai dombok között meghúzódó kis falut, hacsak a bácskai síkság végtelenjében küzdelmes sorsukat élő parasztjai miatt nem. 1462-től, amikor először jegyezték le a Hegyeshorult nevet 1780-ig, a téglából készült templom felépítéséig a telepítés kora a legjelentősebb. A vajdasági puszták benépesítésekor a mai kishegyesiek ősei 1769 táján érkeztek ide, főleg Békés megyéből, s ekkor újult meg a település. Száz évvel később, 1869-ben nyílt meg az első könyvtár és olvasóterem, s nem sokkal később, 1876-ban

létesült az első téglagyár. Senki sem sejtette, legkevésbé a napszámosok és a kubikosok, hogy valaha is az agyagnak köszönhetik kapcsolatukat a világgal, amely még a falun át kanyargó nemzetközi útnál is többet jelent majd.

Egyébként a kerámiának a századfordulón megkezdődött virágzását, amikor például Zsolnay „pirogránitja” az építészetben a márvánnyal is fölvette a versenyt, megszakította a háború és a mind agresszívabb funkcionalizmus. A homlokzatokról száműzték a díszítő plasztika virágait és a csodálatos mázak koloritását. A gölöncsérek sem tudták állni a versenyt a sorozattermékkel. Csaknem száz évnek kellett eltelnie, hogy újra felismerjük az égetett agyag maradványát, a színek változatlan melegét, a vidékünk természeti adottságaihoz kiválóan illő kerámiát.

Jugoszláv viszonylatban Hinko Juhn (1891-1940) szobrász volt az, aki korszerű értelemben újította fel a kerámiát. A Zágrábi Képzőművészeti Akadémián 1921 és 1924 között kerámia szakot vezetett. Az első újítók közé tartozott Ivan Tabaković (1898–1977) festő is, aki később, már újvidékiént, Baranyi Károllyal társulva megszerzi az első nemzetközi elismerést az itteni kerámiának. A zágrábi akadémián tanult szobrászatot Lujo (Lajos) Bezerédi, (1898–1979) a két háború közötti jugoszláv kisplasztika egyik legkiemelkedőbb alakja is, akinek a második önálló kiállítása 1929 októberében kerámiatárlat volt, valószínűleg nálunk az első. Vlada Maleković egyebek között ezt mondta róla: „1928-tól 1936-ig jelentős kerámiai opust hoz létre, amelyben túlnyomórészt kisplasztikákat találunk; erősen hajlik a groteszkre, a szociális érzésre és a politikai célszerűságra, ami akkortájt a Zemlja csoportot jellemezte”.¹ Bezerédi kisplasztikái tehát könnyen felismerhetőek, akárcsak Balázs G. Árpád (1887–1981) grafikái, aki szintén elkötelezett, szociális tematikát kedvelő alkotó volt a két háború közötti vajdasági képzőművészetben.

A két háború közötti vajdasági kerámia nem követte a művészetnek ezt a haladó áramlatát. Az első itteni kerámiakiállításra majd csak 1934 őszén került sor, amikor Baranyi Károly és felesége Zlata Markov mutatkozik be az újvidéki közönségnek, főleg üzleti céllal. „Ezen a kiállításon eladtunk mindent az utolsó darabig, úgyhogy a kiállítás tartama alatt újból kellett égetnünk, hogy kielégítsük a keresletet.”² – mondták a művészek. Mindenesetre ez is tanúsítja, hogy élénk volt az érdeklődés a kerámia iránt. A művészek azonban ezt mégsem ismerték fel. Baranyi Károly (1894–1978), aki elsősorban szobrász, a húszas években terrakottával is foglalkozott, Baranyiné Markov Zlata (1906–1986) a férje mellett mindinkább a kerámiával kezd foglalkozni. Ivan Tabakovićot és Baranyi Károlyt 1937-ben a díszítőművészet nemzetközi kiállításán Párizsban festett kerámiapannóikért nagydíjjal és diplomával tüntették ki. Példájukat

¹ *Likovna enciklopedija Jugoslavije*. Miroslav Krleža Lexikográfiai Intézet, Zágráb, 1984. I. 120.

² *Baranyi Károly*. Az előszót írta Baranyi Markov Zlata. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1974. 74. l.

azonban senki sem követte, így hát a Baranyi házaspár maradt ennek a művészeti ágnek az úttörője és akkori egyedüli művelője nálunk.

Belgrádban Baranyi Károlyhoz hasonlóan szobrász, Dušan Jovanović-Đukin (1891–1945) foglalkozott terrakottával. Ivan Tabakovićyal, Milan Nedeljkovićyal és Đorđe Krekić építésszel együtt népszerűsítette a kerámiát az 1938-ban megnyílt belgrádi Iparművészeti Iskolában. A második világháború után, 1948-ban ebből a belgrádi iskolából jön létre az Iparművészeti Akadémia. Ugyanabban az évben Újvidéken is megalakult az Iparművészeti Iskola, ahol Baranyiné Markov Zlata kerámiatagozatot hozott létre.

A továbbra is népszerű festészet, a lényegesen kisebb mértékben jelen levő grafika és szobrászat mögött a kerámia leghátul kullogott, és ritkán bukkant fel a háború utáni tárlatokon. Majd csak az ötvenes évek elején kapcsolódik be néhány keramikus az ilyen jellegű tevékenységbe itthon és külföldön. Baranyi-Markov Zlata közös tárlatokon vesz részt. A belgrádi Iparművészeti Múzeum 1954-ben rendezi meg a jugoszláv kerámia első seregszemléjét; Mila Petričić (1908–1968) keramikusnő 1955-ben jelentős elismerést kap Cannes-ban az első nemzetközi kerámiakiállításon. Ugyanabban az évben rendezték meg Zágrábban az első triennálét, amelyen a későbbiek során is jelen lesz a kerámia. A következő években a jugoszláv keramikusok mind gyakrabban mutatkoznak be a nemzetközi szemléken (Ostende, Genf, Faenza, Prága stb.), illetve önálló tárlatokat rendeznek, mint például Tabaković 1955-ben Belgrádban.

A vajdaságiak 1952-ben Palicson láthattak emlékezetes kerámiatárlatot. A vajdasági magyar képzőművészek kiállításának keretében (1952. június 26-ától szeptember 30-áig) többek között Lujó Bezerédi is bemutatkozott. A katalógusban ezt olvashatjuk a nevénel: „*Síratás* című monumentális terrakottája (2x3 m) a csáktornyai temetőben áll, *Anyá* című 2 méteres, egy darabban égetett kerámiája pedig a csáktornyai gyermekotthon előtt látható.³ A palicsi kiállításon kisebb méretű szobrokat mutatott be: az *M. K. portréja* (terrakotta, 1948, 38 cm); a *Kompozíció* (majolika, 1946, 26 cm) és a *Színésznő, gótikus változat* (terrakotta, 1950, a méret megjelölése nélkül) címűt.”

Bezerédi a felszabadulás után az elsők között rendezett önálló kiállítást, 1945 decemberében a csáktornyai közönség láthatta kerámiaszobrai; ismert volt vajdasági magyar értelmiségi körökben is; impozáns terrakottája Zentán van Thurzó Lajos költő sírján. A palicsi kiállításon festőként részt vett a kishegyesi Dévics Imre is.⁴

Már a palicsi nagy képzőművészeti seregszemle idején bejelentették a zentai művésztelep megalakulását (Ács József, *Magyar Szó*, 1952. július 27-én). A következő évben, 1953 szeptemberében megalakult a topolyai művésztelep is. Itt

³ A Vajdasági Magyar Képzőművészek Kiállítása. Palics, 1952. jún. 26–szept. 30. (Katalógus)

⁴ Uo.

már 1956-tól kezdve egyértelműen kialakul a „kis szintézis” programja. Ács József és Miloš Bajić falfestményekkel díszíti a kishegyesi Ady Endre Általános Iskola előcsarnokát; az építészet és a képzőművészet kis szintézisének e korai példáját később Zoran Petrović *Család* című vasszerkezete egészíti ki.

A szabadkai városháza egykori „nagy” szintézise nem szolgált példaként a topolyai „kis szintézishez”. Nagy József topolyai társadalmi-politikai tisztségviselő, valamint Dévics Imre, a művésztelep vezetője felismerte a kedvező társadalmi légkört, amelynek köszönhetően létrejöttek a művésztelepek. Nekik is, akárcsak a művésztelepek résztvevőinek, mély meggyőződésük volt, hogy a művészet az ember joga és szükséglete, mind a központokban, mind vidéken. Törekvésük arra irányult, hogy a képzőművészek hozzájárulásával megnemessítsék az ember környezetét. A „kis szintézishez” való kreatív hozzájárulásnak nem voltak korlátai, az anyagot pedig a körülményekhez mérten, takarékosan választották meg. Az esztétikus és maradandó anyag, amely versenyképes a többi „nemes” anyaggal, s azokhoz képest olcsóbb – a kerámia! Ezt az állítást számos korábbi példa igazolta. Nyersanyagot – anyagot pedig bőven találhattak ezen a vidéken.

Ezt felismerve Petar Mojak, az újvidéki iparművészeti iskola néhány végzett növendékével együtt még 1955-ben javasolta, hogy a kishegyesi iskola mellett kerámiaműhely hozzanak létre. Ács József, az iskola igazgatója és a tanárok: Aleksandar Lakić, Boško Petrović, majd 1956-ban Jovan Soldatović, illetve Radmila Graovac támogatták a javaslatot, s a műhely kísérletképpen két nyáron át dolgozott. Szakértőnek Baranyi Károlyt szerették volna megnyerni, de nem vállalta a megbízatást. Mojak Aranka 1956 áprilisában lépett munkaviszonyba a kishegyesi mintaiskolában, és a tanulókkal elkezdett kerámiát készíttetni. Molnár Géza igazgató az első eredmények láttán ösztönözte az új tanárnő munkáját; a férj, Petar Mojak tervrajzokat szerzett, amelyek alapján elkészült az égetőkemence az iskolában, amelyet Csernai Lajos ismert kishegyesi kőművesmester épített meg. 1958–59-től kezdve a Mojak házaspár részt vesz a topolyai művésztelep munkájában is, s a kerámia mind gyakoribb téma lesz Kishegyes és Topolya kapcsolatában.

A kerámiaműhely létrehozásának ötlete ugyanakkor arról is tanúskodik, hogyan viszonyultak a kerámiához mint művészeti ágazathoz. Szó szerint „alkalmazott” művészetnek tartották, a műhelynek pedig azt a szerepet szánták, hogy művészileg megformált asztalilámpákat, fali díszeket, tányérokat, vázákat, sőt kerámialapokkal díszített asztalokat gyártson. Ugyanakkor hittek a piaci értékesítés lehetőségében, s abban, hogy a kerámiaműhely kiszoríthatja a giccset a piacról, és értékesebb formával helyettesítheti. A műhely azonban az akkori körülményekhez mérten túlságosan merész elképzelésnek bizonyult, és Petar Mojak minden erőfeszítése ellenére sem jött létre. Mellesleg a művésztelepek is alig egy évtizede eresztettek gyökeret.

A műhely létrehozásának ötlete kétségtelenül egybefonódik a „kis szintézis” víziójával, amely 1954 óta van jelen a topolyai művésztelep tevékenységében. Petar Mojaknak a műhely megalakítására vonatkozó törekvése nem valósult meg, de a kishegyesi égetőkemence megléte minden bizonnyal hozzájárult a művésztelep megalakításához.

A résztvevők emlékezései mellett létezik egy dokumentum, amelyet ritkán említenek. Hosszú megbeszélések eredményeként a művésztelepet ugyanis a kishegyesi községi Népbizottság oktatási és művelődési tanácsának értekezletén hozták létre, s a határozat a 3253/I. iktatószámot viseli 1958. június 11-ei dátummal. A dokumentum még „szabályokat” is tartalmaz: „a kerámia művésztelep... társadalmi közösség, amelynek a keramikus művészek és a kulturális-művészeti téren tevékenykedő aktivisták önkéntesen válnak tagjaivá...” stb. A kishegyesi kerámia-művésztelep szabályzatát a kishegyesi oktatási és iskolatanács is megerősítette 1958. augusztus 15-ei ülésén (iktatószám: 3253/2–58).

Abban az évben azonban semmi sem történt!

A következő évben a IX. Nyári Művésztelep meghívóiban, amelyeket a résztvevőknek a topolyai Járási Népbizottság oktatási és művelődési titkársága küldött szét, a szokásos szöveg mellett a következő bekezdés is olvasható: „A Járási Népbizottság Művelődési Tanácsa az idén tagozatokat szervez néhány községben, illetve mezőgazdasági birtokon. Egyebek között az idén a kishegyesi községgel együttműködve megalakítjuk a keramikusok külön csoportját, azaz két csoportot három-három résztvevővel (festővel és szobrásszal) a Pobeda és Pannónia mezőgazdasági birtokon.

Ezeknek a csoportoknak a tagjai szintén a topolyai művésztelephez tartoznak, és közösen állítanak ki.”

A Petar Mojaknak küldött meghívóra Dévics Imre saját kezűleg írta rá: „Bácstopolya–Kishegyes, július hónap. Párhuzamosan gondoskodjon a kishegyesi szervezésről.”

Petar Mojak 1961. február 15-én szintén saját kezűleg írt beszámolót: „1959 nyarán első ízben működött a művésztelep, amelynek munkájában három tag, Mojak Aranka, Kosta Đorđević és Kalmár Ferenc vett részt. Mintegy húsz napot tartozkodtak itt.”

A művésztelep résztvevőinek első kiállítását a kishegyesi Ady Endre iskola előcsarnokában rendezték meg 1960. április 24-étől 30-áig. Mojak Aranka, Petar Mojak, Kosta Đorđević és Kalmár Ferenc mutatta be alkotásait. Szerény katalógust is nyomtattak. A kiállítást ezután Zentán mutatták be 1960. június 5-étől 20-áig, a nyilvántartás szerint 4573 látogatója volt. A topolyai művésztelep egy hónappal később megrendezett tárlatát ugyanabban a helyiségben 2905 látogató tekintette meg.⁵

⁵ *Zentai művésztelep – Umetnička kolonija u Senti*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1980

1960 nyarán a művésztelep munkájában az alapító tagok közül Aranka és Petar Mojak, valamint Kalmár Ferenc vett részt, továbbá ott volt Mira Jurišić és Matija Vuković belgrádi szobrász és Deák Ferenc fiatal újvidéki keramikus. Az alkotásaikat bemutató kiállítást 1960. november 19-e és december 1-je között rendezték meg, a tárlatot ezután Szabadkán (1960. december 23–1961. január 4.), Zentán (1961. január 7–16.) és Topolyán (1961. február 13–21.) is megtekinthették a látogatók. A kerámia-művésztelep résztvevői falidíszeket ajándékoznak a feketicsi egészségháznak, s ezáltal csatlakoznak a „kis szintézishez”, Matija Vuković szobrász pedig beleegyezik, hogy Njegoš-szobrárt Lovćenaccon állítsák fel.

A harmadik évben Mojakék és Kalmár Ferenc mellett a művésztelepen alkot Kalmár Magda, Radmila Radojević és Togyerás József. Érdekes és mindenképpen érdemes hangsúlyozni: Kalmár Magda és Togyerás József az első művésztelepi részvételük után váltak a kerámia híveivé!

De nem az a célunk, hogy felsoroljuk a művésztelep valamennyi adatát e jubiláris évig, a művésztelep fennállásának és eredményes működésének harmincadik évfordulójáig, aminek köszönhetően a kerámia Kishegyes minden napjának részévé vált. „Nem véletlen – írja Sáfrány Imre 1963-ban – hogy a művésztelepi mozgalom már néhány éve ösztönzi művészeink kezdeményező kedvét, s így a kishegyesi kerámia-művésztelep jelentős eredményeket mutat fel. (...) A sikerek sorozatába tartozik az ifjúsági otthonban vasárnap megnyílt kiállítás is. Ez az idei művésztelepen részt vevő hat művész eredményeit összegezi. Ana Bešlić, Fekete Edit, Kalmár Ferenc, Radmila Radojević, Mira Sandić és Togyerás József vettek részt a munkában. (...) A kísérletezés a legmegfelelőbb szó, amellyel jellemezhetjük az idei kishegyesi kiállítást. Ebben a művészeti ágban ugyanis a művész számára a kísérletezés csakis dicséretes lehet. A kerámiának ugyanis az ízlésformálásban nagy és összetett szerepe van. (...) Éppen ezért e kiállítás szemmel láthatóan nem téveszt célt; olyan környezetben népszerűsíti ezt a művészetet, amely mindig nyílt szívvel várja a művészek eredményeit.”⁶

A számos résztvevő közül némelyek hűek maradtak a művésztelephez, mások vándormadarakként elmentek saját műtermekbe, ahol égetőkemencét építettek, majd az újabb művésztelepek, a reseni (1973), az arandelovaci (1974), az iloki, majd a našicei (1979) megalakulásakor ott vendégeskedtek, de visszatértek az elsőhöz is, ellátogattak Siklósra, Kecskemétre, és máshová, kezdeményezték az újabbak megalakítását, és terjesztették az alkotói barátkozás eszméjét. *Kosta Đorđević* (1927), aki a kishegyesi művésztelep első évében rendezte meg első önálló tárlatát is, nem tér vissza többé oda, viszont eljut az 1962. évi párizsi nemzetközi kiállításra és ott ezüstplakettet kap. *Kalmár Ferenc* (1928)

⁶ Sáfrány Imre: A kerámia. 7 *Nap*, Szabadka, 1963. szept. 13.

továbbra is a szobrászathoz ragaszkodik, de ösztönzi a kerámia is; *Deák Ferenc* (1938) fiatal keramikus hamarosan sokkal ismertebbé válik költőként, novellistaként és drámaíróként; *Matija Vuković* (1925–1985), a nagy tekintélyű szobrász a kerámiát csupán kitérőnek tartotta; *Mira Jurišićot* (1928) szintén szobrászok „váltották fel”, *Mira Sandić* (1924) és *Ana Bešlić* (1912); *Radmila Radojević* (1929) több évig kutatta a festészet a kerámia összhangját. Egyesek elmentek, újabbak jöttek... a keramikusok művésztelepe a jugoszláv kulturális térség alkotóinak forrásává és ihletőjévé vált.

Miután 1962-ben családja Újvidékre költözött, Mojak Aranka (1932) a művésztelep vezetőjének és egyúttal háziasszonyának a szerepét átadta Nemes Fekete Editnek (1944), a kishegyesi iskola kerámiától elbűvölt egykori tanulójának, aki az Újvidéki Iparművészeti Iskola elvégzése után visszatért a művésztelephez. Mojak Aranka ma Kamenicáról, Nemes Fekete Edit pedig Szabadkáról jön évről évre Kishegyesre, hogy tovább gazdagítsa a művésztelepen születő alkotások számát. Dijana Mojak (1962) a kétségtelenül életképes művésztelep legfiatalabb nemzedékének tagja, Petar Mojak (1933) pedig inkább a festészethez ragaszkodik, és ritkábban foglalkoztatja a kerámia, de nem mondott le a „műhely” gondolatáról. Mojakékhoz hasonlóan a Togyerás családnak is saját „családi” égetőkemencéjük van. Togyerás József (1930) díszlettervezőnek tanult, a művésztelepen vált kiváló keramikussá, az 1961-ben Belgrádban megrendezett első önálló tárlatán elsőként mutatta be a fővárosban a kishegyesi kemencéből kikerült alkotásokat. Kalmár Magda (1936) szintén a kishegyesi művésztelepen vált művészetkedvelőből igazi keramikussá. Azokkal együtt, akik hamarosan követték példájukat, és Simon Pál gölöncsér, valamint az őt felváltó Szabó Ferenc segítségével ők teremtették meg az első és sokáig egyetlen kerámia-művésztelep tekintélyét; később más művésztelepek munkájában, külföldi találkozók, hazai és nemzetközi kiállításokon vettek részt, ezzel is népszerűsítve a művésztelepi mozgalmat.

Kétségtelenül a kishegyesi kezdeményezések hatására, kereken egy évtizeddel később, 1968-ban Szabadkán megalapították a Jugoszláv Kerámiai Triennálét. „A Kerámiai Triennálé nem véletlenül kötődik Szabadkához. A századforduló művészete ebben a városban juttatta érvényre a kerámiát az építészetben és a díszítő szobrászatban, s e város ma is jogosan büszkélkedik jó néhány szecessziós épülettel, amelyek stílusességéhez csak akkor juthat el az építészet, ha a formák a hagyományokon alapulnak és tiszteletben tartják annak a tájnak a szükségleteit, amelyből kinőnek.

Az égetett földből készült tárgyi emlékekben is megnyilvánuló pannon kulturális örökség gazdag hagyományait őrző egész Vajdaság, amelynek nyugodt, termékeny síkságát ma is számtalan téglagyár füstölő kéményének vertikálisa szakít meg, s különösen Szabadka, ahol még a járda is kerámiából van, továbbá a művésztelepek sora, és főleg a kerámiában élen járó kishegyesi művésztelep

játszott döntő szerepet abban, hogy a Triennálé Szabadkára kerüljön, s hogy ebben a nálunk mindenképpen egyedülálló épületben nyissuk meg...” – írta a katalógus előszavában dr. Katarina Ambrozić.⁷

E kiemelkedő szemlén, amelyet 1968 október 6-a és november 10-e között rendeztek meg a Raichle-palotában, a művészek közül többen is feltüntették a művésztelepen való részvételüket. Ana Bešlić, Kosta Đorđević, Olivera Galović, Kalmár Magda, Mira Sandić, Mojak Aranka, Nemes Fekete Edit, Radmila Radojević és Togyerás József neve mellett nem mindennapi tekintélyű művészek országos gyülekezetében esló ízben olvashatjuk, méghozzá kilencszer, Kishegyes nevét! Nebojša Delja, a Triennálé nagydíjának nyertese elfelejtette feltüntetni, hogy 1967-ben részt vett a művésztelepen; Ivan Jandrić abban az évben először volt a művésztelepen, s talán korainak tartotta az odatartozását kiemelni; Vékony Lajos csak később válik a kishegyesi művésztelep hú látogatójává. Matuska Ferenc, az újvidéki Iparművészeti Iskola gölöncsére, a kishegyesi művésztelep későbbi tagja az életrajzi adatai között megemlíti, hogy 1961-ben részt vett az ifjú keramikusok pacséri találkozóján! Ez a kis följegyzés rendkívül nagy jelentőségű, mert arról tanúskodik, hogy a kishegyesi iskola és művésztelep égetőkemencéjének melege rendkívül gyorsan és hatékonyan áradt szét a keramikusvilágban.

Szemmel láthatóan célszerű volt a kishegyesi művésztelep megalakítása. Sugárzása eljutott az iskolapadokba is, ahonnan, reméljük, a támogatók nemzedékei nőnek fel. Nehezen hihető, hogy az agyaggal való csodálatos barátkozásnak, a gyermekei határtalan képzelet megvalósulásának az emléke teljesen eltűnik felnőtt korban. A művésztelep résztvevői pedig sajátágos poetikát teremtő alkotókká fejlődtek, akiknek a legjobbakkal társaságban van a helyük. Alkotásaik nemcsak a topolyai „kis szintézisbe” épültek be, hanem más környezetekbe is, a művésztelep gyűjteményeiben levő műveik pedig mindenképpen felülmúlják az anyagi ráfordítást.⁸

A művésztelephez mintegy hatvan keramikus neve fűződik. Jelentőségéről az is tanúskodik, hogy a második kiállítás megnyitójára 1960. november 19-én, a már idős Ivan Tabaković eljött. Baranyi Károly, a háború előtti keramikusok doajenje, a hatalmas tapasztalatú alkotó a következőket írta az emlékkönyvbe: „A kishegyesi kerámia-művésztelepet feltétlenül fenn kell tartani, de nem a jelenlegi állapotban, hanem fejleszteni, illetve korszerűsíteni kell mindaddig, amíg nem válik ismertté és külföldön is. Ily módon a kerámia-művésztelep a

⁷ *Prvi trijenale keramike*. Szabadka, 1968. X. 6–XI. 10. (Katalógus)

⁸ A Dévics Imre Kerámia-művésztelep tulajdonában több száz műalkotás található. A résztvevők kötelezik magukat arra, hogy egy-egy munkájukat a művésztelepnek adják, de a gyűjtemény tárgyai között ajándékba kapott vagy felvásárolt tárgyak is találhatóak. A művésztelepnek gazdag archívumanyaga is van (levelek, katalógusok). Néhány tányéron vagy más módon a művészek megörökítették az ott járt írók sorait, így Fehér Ferenc és Miroslav Antić verseit is. A kishegyesi kerámiamúzeum létrehozásának gondolatát a *7 Nap* 1989. júl. 21-ei számában jelent meg.

kultúrközpontok egyikévé válik.”⁹ 1969. augusztus 8-dikán jegyezte ezt le, s a következő évben, ha rövid időre is, ellátogatott a művésztelepre feleségével, Baranyi-Markov Zlatával együtt, aki művésznőként és pedagógusként a vajdasági keramikusok nemzedékeinek adott útbaigazítást.

A jugoszláv kulturális és művészi térségben az alkotói kapcsolatokat szilárdítva – amely valamennyi művésztelep elsődleges célja – jelentős számú tekintélyes keramikus tartózkodott rövidebb ideig Kishegyesen. Csupán néhányukat említjük: a sztrumicai Gligor Betyarov, a priština-i Engjel Berisha, az újvidéki Budžarov Ágnes, Marina Sujetova-Kostić és más vajdasági keramikusok, valamint Nađa Efendić Szarajevóból, a magyarországi Gerle Margit, a belgrádi Dragan Milošević és más fővárosi alkotók, Karel Zelenko Ljubljánából és mások.

A kishegyesi művésztelepnek is a művészek egy kisebb csoportja a magva, és körük csoportosulnak azok, akiknek a találkozás támogatást nyújt ahhoz, hogy megtalálják eredeti hangvétellüket. A már említettek mellett elszakíthatatlan szállal kötődnek a művésztelephez a következő alkotók is: Sinkovits Erzsébet (1934), Vékony Lajos (1946), Togyerás Irén (1942) és Németh Anna (1940), aki következetes a művészi, de funkcionális tárgyak formálásában. A ma Chicagóban élő Vera Gavrilović időről időre szintén visszatér a kishegyesi művésztelepre. Az utóbbi években jelen van Drago Handanović (1939), az iloki és a našicei művésztelep tagja, a törökbecsei szimpózium résztvevője, aki keramikusként rendkívül érdeklődik a formatervezés iránt, és összhangot keres az építőanyag-gyártókkal. Hasonló érdeklődést tanúsít Milorad Josimović (1949), akit az építészetben használt kerámiai formatervezésért tüntettek ki. Maradandóan él a művésztelep résztvevőinek emlékezetében a topolyai Bakos Mihály gölöncsér, aki 1971-től egy teljes évtizeden át segítette a művészeket az alkotások kivitelezésében.

A művésztelephez ragaszkodó alkotók fokozatosan kivívták e művészeti ág tekintélyét és a művészetkedvelők megbecsülését. Törekvéseik igazolást nyertek mind a hazai, mind a külföldi szemléken, önálló tárlatokon, elismeréseket és díjakat szereztek, s meghívásokat fogadtak el a többi művésztelepre: Ilok, Resen, Arandelovac, Našice, Kanizsa, külföldön pedig Siklós, Kecskemét, Obidos, és más városok művésztelepe köszöntötte az ittenieket.

Persze mindezt még nem sejtette Dévics Imre (1922–1971), a kishegyesi művésztelep megalapítója. S azt sem, hogy minden bizonnyal az ő úttörő törekvésük hatott arra, hogy Szabadkán létrejöjjön a kerámiatrienálé, Arandelovacon megrendezzék *A kerámia világát*, Kikindán megalakuljon a Terra, amely lehetővé tette nagy méretű terrakották készítését is.

Dévics Imrét kezdetben nem a „műhely” létrehozásának a gondolata foglal

⁹ A művésztelep emlékkönyvéből. Aláírás: K. B.

koztatta, ahol iparművészeti alkotások és emléktárgyak készültek volna, hanem a művésztelep víziója, a „telepé”, amely olyan művészek gyülekező helye, akik alkotói képzeletükkel a „korlátlan lehetőségek” felé törekcszenek, akárcsak a századelő művészetének egykori látnokai.

Az újonnan megalakult művésztelep kibontakozásának éveiben, amikor minden a résztvevők lelkesedésétől és önfeláldozásától, Molnár Géza, Kovács József, Oláh Béla, Komáromi, Vígh, a mindvégig jelen levő Szőke József és mások támogatásától, Ács József meggyőző erejétől, és Dévics Imre kitartásától függött, a „műhely” ismét időszerűvé vált. Az iskolával együttműködve módot kerestek arra, hogy állandó jelleggel gölöncsérmestert alkalmazzanak, s végre (az eredményesen működő művésztelep fennállásának immár hatodik évében) beszerezzenek egy korongot.

A művésztelep arculatát felvázoló Dévics Imre 1964-ben a következőket írja: „A művésztelepnek nincs semmilyen helyisége. (...) Néhány művészi jellegű számottevő eredményt, néhány kísérleti példányt (...) egyáltalán nem őriznek. A következő évig ezek eltűnnek, s a művésztelep évről évre újrakezdi az életet. (...) Nyomok is alig maradnak, amelyek ennek az érdekes művésztelepnek a fejlődési útjára utalnának. (...) A művésztelep a községhez tartozik, mindannyiunké. (...) Bennünket segít, rendszerünk érvényesüléséhez járul hozzá. (...) A képzőművészek ingyen díszítették az iskolát, lelkesülve egy ilyen oktatási közösségért, amely kész vállalni a kísérletező rangot. Mivel az iskolát »mintaiskolává« nyilvánították, a képzőművészek voltak az elsők, akik ezt nemes hozzájárulásukkal igyekeztek hangsúlyozni. (...) Ha az iskola egy keramikusmestert alkalmazhatna, és magában az iskolában berendeznének egy műhelyt, a művésztelep megszervezése sokkal egyszerűbb, kifizetődőbb, és jobb lenne.”¹⁰

Habár kezdettől fogva szélesebb körű jelentősége volt a művésztelepnek, s a szervezők nem helyi érdekeket tartottak szem előtt, nem élvezte a művészeti egyesületek támogatását. A segítség nehézkesen érkezett, és a művészek áldozatvállalása mind nagyobb lett. A gondok azért, szerencsére, mind álhathatosabbakká, kitartóbbakká tették a keramikusokat és híveiket. Időközben 1971 utolsó napján elhunyt Dévics Imre, a művésztelepi mozgalom reneszánsz alkatú, minden iránt érdeklődő kezdeményezője és szószólója. 1973-tól a kerámiai művésztelep az ő nevét viseli, adózva Dévics Imre emlékének, aki nem nyugodott bele abba, hogy a kultúra vereséget szenvedjen a vidéki környezetben, s hogy a művészek alkotó-találkozó lehetősége elsikkadjon. Egy évtizeddel Dévics Imre halála után, 1982-ben a művésztelep végre a kishegyesi Bácska építőanyaggyár segítségével helyiséghez és munkafeltételekhez jutott.

¹⁰ Imre Dević: Izgradnja fizionomije kolonije – predlog. Kishegyes, 1964. (A művésztelep archívumában)

Visszatekintve a megtett útra s mérlegelve az úttörő szerepű művésztelep jelentőségét, egyre tisztábban rajzolódik ki az érem mindkét oldala. Egyrészt a kifejtett erőfeszítés: több mint két évtizedig tartó mostoha munkafeltételek; a kitartó részvevők és házigazda, Kishegyes kérelmei; kezdeményezések sora, hogy megteremtsék az érdekeltek együttműködését a formatervezés területén, hogy (1974 táján) kibontakozzon a kerámiaközpont távlatja, s hogy számtalan kérvény s hosszas várakozás után megérkezzen a társadalmi közösség anyagi támogatása is, másrészt az elért eredmények és a megvalósított célok: végre megfelelő munkafeltételek a modern üzemben; megnyílt a formatervezőkkel való együttműködésnek, továbbá az egész országból érkező résztvevők egyéni, szabad alkotó tevékenységének a lehetősége.

A művésztelep megvalósította azokat a feladatokat, amelyeket akkor tűzött ki, amikor a kerámia alig volt jelen a vajdasági képzőművészetben; Kishegyesnek elvitathatatlan érdemei vannak a jugoszláviai kerámiaművészet népszerűsítésében és fejlesztésében. A ma élen járó keramikusok között többen is vannak, akik az itteni égetőkemence mellett találták meg egyéni stílusukat. A népszerűvé vált kerámia sok kishegyesi fiatalt mozgósított, közel áll a Bácska munkaszervezet dolgozóihoz és a helybeliekhez is. A művésztelep példáját más, távoli környezetek is követték, a később megalakulók felhasználták az itteni tapasztalatokat, s megfelelőbb munkafeltételek közepette, korszerűen felszerelt műhelyekben nagyobb lehetőségük nyílt a nemzetközi együttműködésre is. Szabadkán létrejött a Jugoszláv Kerámiai Triennálé, amely „kétségtelenül vidékünk kerámia művészetének legátfogóbb rendezvénye” (Svetlana Isaković, 1986).¹¹

Az eredményeket éppen a triennálé kiállításai mutatják a leghívebben. Az eddigi hét triennálén a Dévics Imre Kerámia-művésztelep úgyszólván minden résztvevője bemutatta alkotásait, köztük a Kishegyesen készült műveket is. Természetesen közülük sokan kiállítottak különféle szemléken Isztambultól Párizsig, Prága, Faenza, Valencia és Budapest tárlatain, de nem utolsósorban évről évre Kishegyesen, az újvidéki Forma Galériában, Zentán, Szabadkán, Topolyán, sőt Zágrábban, a kerámiai világkiállításon is – amelynek vízióját felfedezhetjük már Dévics Imre társadalmi támogatást sürgető kérésében, hogy váljék lehetővé a művésztelep „nagyobb hatásköre nemcsak jelentőségét, hanem funkcióját illetően is. A kerámián kívül felölelhetné a kispasztikát is, a szobrászat e rendkívül érdekes ágát”.¹² A kerámiai világtriennálét 1984-ben rendezték meg Zágrábban, míg Dévics Imre és a kishegyesi művésztelep résztvevői már 1964-ben áhítoztak olyan műszaki feltételek után, amelyek lehetővé tették volna a kispasztikai művek alkotását is, tehát tudatában voltak „érde-

¹¹ *VI trijenale*. Svetlana Isaković előszava a katalógushoz. Szabadka, 1986. május–szeptember

¹² Dévics Imre idézett javaslata

kességének”. A kis méretű alkotások koncepcióját az is indokolja, hogy a világ alkotói szükségesnek érzik a kölcsönös megismerést, hiszen „A kerámia az embernek a földdel való kreatív találkozásáról fennmaradó ősi nyom, amely univerzális és nem ismer korlátokat. Jellegénél fogva a békét is jelképezi. Nagy figyelmet, tudást és ügyességet követel a megalkotása, de a megőrzése is, hiszen könnyen széttörik...” – olvashatjuk az 1987. évi II. zágrábi treinnálé katalógusának előszavában.

Az egyik korábbi célkitűzés azonban még mindig megvalósításra vár. Ki tudja hanyadszor, megismétlődik a IV. jugoszláv kerámiatriennálé előszavában is: „A városrendezők és az építészek nem terveznek művészi kerámiát a környezet megnemesítésére, nem szerepel az építészet szintézisében, nem látni a modern épületek homlokzatán, nincs az ember környezetében, mert a kerámiaipar sem tanúsít érdeklődést a művészi formatervezés iránt. A hagyományok és az alkotói potenciál ellenére az építészeti kerámia és a porcelángyártás nagyvilági példákat utánoz, és a legtöbbször a kispolgári ízlést szolgálja ki.” Pedig Szilágyi Gábor, az előszó írója hiteles adatokat is felsorol: „Vajdaságban 20, Bosznia-Hercegovinában 4, Horvátországban 73, Macedóniában 10, Szlovéniában 17, Szerbiában 60 keramikus alkot.” 1983-ban, az V. triennálé alkalmával Zoran Markuš újfent tényként közli, hogy „a művészi gyakorlat és az ipar között igen laza a kapcsolat, s a szükséges és köteles együttműködésre, cserére még sokáig kell várni. (...) Azzal hogy kizárólag az egyedi darabok felé fordulunk, s elhanyagoljuk az ipari formatervezést, megcsoorbítjuk-e az iparművészet társadalmi és kulturális rendeltetését? A válasz igenlő lehet. Minőségével és hiányosságaival az V. triennálé kifejezi a kerámiát a 80-as elején övező társadalmi légkört.”¹³ Svetlana Isaković a VI. triennálé előszavában egyebek között arra figyelmeztet: „A kerámia világában járatos személynek nem kerülheti el a figyelmét, hogy mind több az olyan kiemelkedő keramikus, aki mind hosszabb időszakban kizárólag eladásra dolgozik, elkerülhetetlenül a művészi követelmények feláldozásával. Ez a veszély nyilvánvalóan a társadalmi és gazdasági válságból ered, amely a művészeket, életfenntartási gondjaik miatt és a szellemi támogatás hiányában a kommercializmusba taszítja, s azalatt fenyegeti, hogy megfosztja őket egyéniségüktől, művészi közös hitvallásuktól, amelyek pedig a művészi csúcsteljesítmények előfeltételei.” Vajon ezek a gondolatok a kerámia sorsát sejtetik, amely már Baranyi Károly és Zlata 1934. évi tárlatán is megmutatkozott?

Végül Dušan Milovanovićnak a VII. triennálé alkalmából írt előszavából idézünk: „A művésztelepek részvétele évről évre nagyobb, s az arandelovaci A kerámia világa elnevezésű mellett, amely mindenképpen élenjár, szép eredményt mutathat fel a többi hat is, amelyek közül kettő a legutóbbi triennálé óta

¹³ V *trijenale*. Zoran Markuš előszava a katalógushoz. Belgrád-Szabadka, 1983

alakult meg.”¹⁴ 1968-ban még a kishegyesiről írták, hogy élenjáró, míg 1989-ben már „a többi hat” között említik névtelenül, habár a kiállításon Milorad Josimović, Sinkovits Erzsébet, Drago Handanović, Németh Anna, Ana Popov, Nemes Fekete Edit, Nada Efendić, Mojak Aranka, Cservenák Erzsébet, Csernus László és Dijana Mojak alkotásai is láthatók, a művésztelepi válogatás mellett pedig természetesen mind a tizenketten egyénileg is bemutatkoztak.

Vajon ez a Dévics Imre művésztelep színvonalának csökkenését, a kitarító, önfeláldozó résztvevők fáradtságát jelenti? Semmiképpen sem, sőt! Három évtizeddel ezelőtt éppen a kishegyesi művésztelep alkotói kívánták e művészeti ág kibontakozását, hogy a kerámia méltóbb helyett kapjon a képzőművészeti színtéren és a művészetkedvelők tudatában.

A jugoszláv művésztelepi mozgalomban a Dévics Imre Kerámiai-művésztelep az elsők között jött létre, szinte egyidejűleg az alapvető vajdasági és jugoszláv képzőművészeti történésekkel. Ma már-már feledésbe merülnek az egykori úttörő kezdeményezések, száznál jóval több művészeti találkozót, festészeti és egyéb művésztelepet, szobrászszimpóziót, kerámiai és más szakosított központot, grafikai műhelyt, és az alkotók találkozásának egyéb hasonló helyeit tarthatjuk számon. A sokkal népszerűbb festészet, a látványosabb szobrászat és a rendkívül kommunikatív grafika mögött a kerámia saját zárt körében létezett. Elsődleges funkciója az volt, hogy edényként szolgáljon, később díszítőelemként ragyogott fel a szecessziós épületek homlokzatán, hogy utána letűnjön a képzőművészeti színtérről, s valóban reménytelen helyzetbe kerüljön. Az újvidéki Iparművészeti Iskola végzett keramikusai szó szerint csak az iskolákban tanárokként kaphattak munkát. A „műhely eszméje” nemigen számíthatott az ipar érdeklődésére, az esetleges vevők pedig semmi mást nem kerestek, csupán dísztárgyakat.

A kishegyesi művésztelep úttörő szerepének jelentősége és merészsége a fentiek ismeretében még inkább megnövekszik, s habár a fejlődő falunak terhet jelentett a művésztelep, s minden elismerés megilleti a kitarító művészeket, akik állhatatosan bíztak a község fejlődésében. A Dévics Imre Kerámiai-művésztelep és Kishegyes község kölcsönösen ösztönözték egymást, így érkeztek el a harmincéves jubileumi rendezvény választójához: vajon hagyni, hogy a művésztelep a „dicső múlt” fényével csöndesen elsorvadjon, vagy pedig a műhely régi ötletével, de új kezdeményezésekkel, a Bácska munkaszervezettel közösen elfogadni az új alkotói kihívásokat? Az idei tárlat résztvevői, Mojak Aranka, Nemes-Fekete Edit, Sinkovits Erzsébet, Kalmár Magda, Kalmár Ferenc, Petar Mojak, Németh Anna, Mira Sandić, Ana Popov, Milorad Josimović, Drago Handanović és Dijana Mojak olyan műveket mutattak be, amelyek tapasztalatról, alkotói feszültségről és ifjonti lelkesedésről tanúskodnak, néhány alkotó-

¹⁴ *VII trijenale*. Dušan Marković előszava a katalógushoz. Belgrád–Szabadka, 1989

nál pedig az építőipari formatervezés iránti kifejezett érdeklődés is megnyilvánul. A Bácska munkaközösségével együtt megteremthetnék az ipari formatervezés műhelyét, amely lehetővé tenné a kísérletező csapatmunkát, de az üzem műszaki feltételei elősegíthetnék az egyéni elképzelések megvalósítását is. Együttesen, „műhelyként” talán lenne kedvük és erejük hozzá, hogy ismét felkeltsek az építészetnek és a művészi mesterségeknek, a képzőművészetnek, különösen az építészetnek és a kerámiának a szintézise utáni örök vágyát. Talán még nem késő, hogy századunk végén kialakítsuk vidékünk épületeinek felismerhetőségét, s alkotói szenzibilitással a földet ismét az ember környezetének legfőbb esztétikai értékei közé emeljük. Csernus László az üzem és a művészek „találkozásából” vált fiatal keramikussá. A Drago Handanovičnak odaítélt díj is több egyszerű elismerésnél, hiszen a Bácska munkaszervezettől kapta annak jeleként, hogy megszüntethető a „termelő” és a „művész” közötti esetleges gyanakvás, hiszen mindkettő azonos célokat szolgál.

Az 1956-ban a mintaiskola diákjainak kezébe adott „sárnak” s annak, hogy a gyerekek felismerték a formálás hatalmát, külön jelentősége van ma is, amikor Cservenák Erzsébet irányításával dolgoznak a diákok. A kerámiának a gyermekszemekben tükröződő fénye azt bizonyítja, hogy jó kezekben van az anyag. A művésztelepeknek ugyanis utánpótlásra van szükségük. Abban az időben jöttek létre, amikor maradéktalanul bízunk a jövőben; a közösség erejének köszönhetően kitartóan működtek válságos időszakokban is; még soha ennyire nem testesítették meg az egységes jugoszláv kulturális térség eszméjét; megbízható menedékei az alkotói társulásoknak; meggyőzőek, mint a művészi alkotás, mint az embernek időben és térben megmaradó alkotása mint az agyag, amely csupán a tűz ölelésének megpróbáltatásában válik maradandó emberi alkotássá.

KARTAG Nándor fordítása

Togyerás József: Kakas